

Krigsfanger som fremmedarbejdere

Assimilationsprocesser i Nordslesvig 1914-19

Af Inge Adriansen

Det stadigt voksende antal fremmedarbejdere eller gæstearbejdere medfører en række samfundsmæssige og menneskelige problemer, som endnu er langt fra deres løsning. Større forståelse for fremmedarbejder-problematikken kræver større viden både om samfundets reaktioner på fremmedarbejdere og om den enkelte fremmedarbejders problemer og integrationsmuligheder. Dette indblik kan man dels få gennem undersøgelser af dagens gæstearbejdere, men muligvis kan man også udlede en nyttig viden ved at se på fremmedarbejderproblemer i fortiden. En række oplysninger om et positivt og godt samspil mellem befolkningen og fremmedarbejdere i form af krigsfanger af mange nationaliteter under første verdenskrig i Nordslesvig fik mig til at interessere mig nærmere for, hvilke faktorer der var afgørende for det gode samarbejde.

Ved første verdenskrigs udbrud i 1914 var det nuværende danske Nordslesvig en del af den preussiske forbundsstat. Der var tre års preussisk værnepligt, og alle de indkaldte soldater blev ved krigens udbrud sendt til fronten. Dette medførte en betydelig arbejdskraftmangel, som især gjorde sig gældende i landbrugsegne som Nordslesvig, mens der i industriområder var større muligheder for at inddrage kvindelig arbejdskraft til erstatning for de værnepligtige mænd. På alle mindre og mellemstore landbrugsejendomme var kvindens arbejdsdag i forvejen mindst lige så lang som mandens, og mulighederne for at overføre ledig kvindelig arbejdskraft til mark- og staldarbejde var ikke tilstrækkelig til at dække behovet. De tyske ledere måtte hurtigt erkende, at der ikke var tale om en krig, som kunne afgøres hurtigt af det mest effektive militærapparat, men en flerårig styrkeprøve, hvis udfald afhang af alle ressourcer, især den civile arbejdskraft i industrien og landbruget.

Krigsfangelejr i Nordslesvig

Slaget ved Marne i september betød, at det tyske kejserrige indstillede sig på langvarig strid. Derfor blev der også allerede i efteråret 1914 overført krigs-

fanger fra fangelejre til civilt arbejde i industri- og landbrugsegne. Samtidig med nederlaget ved Marne vandt tyskerne store sejre på Østfronten, hvor to russiske armeer blev delvis knust ved Tannenberg og slaget i de Masuriske Sumpe. Ved disse to sejre i Østpreussen tog tyskerne i titusindevis af russiske fanger; de præcise tal kendes ikke, men opgives ofte til at ligge omkring 100.000. Der oprettedes store fangelejre, især i Schlesien og Mecklenburg, men også Nordslesvig fik en række fangelejre. Den første blev placeret ved Tinglev, hvortil der ankom et par tusinde englændere, belgiere og franskmænd i begyndelsen af september 1914.

Krigsfangelejren ved Løgumkloster oprettedes efteråret 1914. Den rummede ca. 3000 fanger af mange nationaliteter, men hovedparten var russere. Fangerne blev sendt ud på vej- og landbrugsarbejde i omegnen. Fra 1917 benyttes lejren til tyske straffefanger. Den nedbrændte vinteren 1919-20.

Fangerne blev først sat til at afvande Tinglev sø, og senere blev de sendt sydpå til Ruhr-distriktet, fordi de, som en Tinglev-borger udtalte, »ikke duede til landbrugsarbejde« (1). Herefter kom der russere til lejren. Efter de store tyske sejre på Østfronten var det blevet problematisk at huse alle fangerne. Tinglev-lejren kom en overgang op på 4.000 russere. De var sendt hertil fra hovedlejren i Güstrow, Mecklenburg. Russerne blev sendt ud i mindre hold på ca. 20, der arbejdede hos bønderne og sov samlet et centralt sted i landsbyen med gitter for vinduet og bevogtet af en tysk soldat. I Tinglev karakteriseredes fangerne således: »Russerne var de allerbedste af det hele kram. De var vant til at bestille noget. De andre nationaliteter var for højtstuderet.« (2).

Foruden Tinglev-lejren var der en anden større nordslesvigsk krigsfangelejr ved Løgumkloster. Her opførtes i efteråret 1914 en interimistisk lejr, hvor der først var belgiere og franskmænd og fra årsskiftet 1914-15 også russere. Der var knap 3.000 fanger, som boede i store træbarakker. Fangerne havde meget ringe mulighed for kontakt med lokalbefolkningen, da de under arbejdet var under konstant bevogning, og lejren var utilnærmelig om aftenen.

I sommeren 1915 udbrød der plettyfus i lejren, som fuldstændig isoleredes. En franskmænd døde straks og en tilkaldt tysk stabslæge, tyfusekspert, fulgte

snart efter. Ialt døde en halv snes stykker, mens mange hundrede fanger blev angrebne. Takket være omhyggelig rensning af hele lejren lykkedes det at bekæmpe epidemien, som ikke bredte sig til Løgumkloster.

Efterhånden blev de fleste russere overført til landbrugsarbejde med bopæl i landsbyerne, mens de fleste belgiere og franskmænd sendtes sydpå til industriegnene. Fra 1917 blev lejren hovedsagelig anvendt til tyske straffefanger, og den brændte lige før genforeningen. Lokalbefolkningens forhold til krigsfangerne var i høj grad påvirket af den nationalpolitiske baggrund. Det dansksindede flertal kunne ikke betragte krigsfangerne som fjender, »vi følte nærmest medlidenhed med dem«. (3). Beboerne prøvede undertiden at stikke mad til fangerne, når de marcherede forbi, men hvis dette opdagedes af vagtmanden, blev maden straks konfiskeret. De russiske fangers sundhedstilstand ved ankomsten til Løgumkloster kan ses på foto p. 79.

Krigsfanger som arbejdskraft

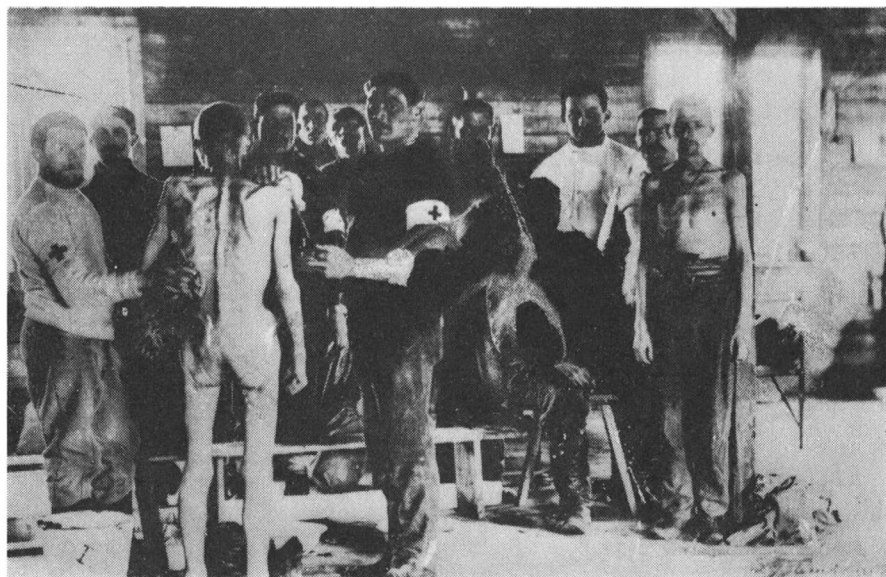
På grund af manglende arkivalisk materiale er det umuligt at sige noget præcist om, hvor mange krigsfanger af de forskellige nationaliteter der har været i Nordslesvig. Men jeg vil vove et forsigtigt skøn, som kun angår årene 1916–17–18. Da synes der at have været gennemsnitlig ca. 35 krigsfanger pr. sogn, det vil sige ialt ca. 4.500. Hvor mange krigsfanger der var beskæftiget i industrien i de 4 nordslesvigske købstæder, er svært at sige. Men dette tal har været forholdsvis ringe, måske 100 i hver købstad.

Langt den overvejende del af de i landbruget beskæftigede krigsfanger var russere. De tyske myndigheder må være gået ud fra, at de fleste russiske soldater kom fra bondestanden og derfor bedst kunne beskæftiges i landbruget. Her var der mindst risiko for sproglige misforståelser.

Krigsfanger hos dansksindede arbejdsgivere

En gennemgang af de optegnelser museet på Sønderborg Slot har om krigsfangerne giver næsten helt samstemmende karakteristikker af de forskellige nationaliteter. En hurtig gennemgang af enkelte typiske optegnelser ser således ud:

I Dybbøl sogn var der indkvarteret både russere, englændere, franskmænd og italienerne. Englænderne var ikke særlig populære. De ville ikke sove for tæt på andre, var for fine til at tage ordentligt fat på mark- og staldarbejde, »men deres værste fejl var, at de ikke havde sans for at dele med andre«. Englænderne fik mange gavepakker fra hjemlandet med ting, som f. eks. sæbe, der var en stor mangelvare hos civilbefolkningen. Næsten alle meddelere, som har været i berøring med engelske fanger, udtrykker sig kritisk og henviser til at englænderne ikke delte deres knaphedsgoder med medfanger

Russiske krigsfanger ved ankomsten til Løgumkloster fra hovedlejren i Güstrow i Mecklenburg 1915. Også i Løgumkloster-lejren var der stor fødevarer-mangel. De lokale beboere satte vagt ved roe- og kartoffelkuler i nærheden af lejren for at hindre, at de blev plyndret.

eller civilbefolkningen. I en trangssituation kan fremmedarbejdere ikke accepteres, hvis de besidder goder, som ikke er til rådighed for værtslandets befolkning.

Italienerne i Dybbøl var ganske vellidte, selvom de ikke roses for deres arbejdsindsats. De fik en del pakker i slutningen af krigen og delte villigt med fanger og civilbefolkning. »De var for kleine til at tage hårdt fat, men de var meget rare.« Franskmændene huskes ikke for særlige dyder, og ingen af meddelerne har øjensynligt etableret nogen personlig kontakt med de franske fanger.

Derimod blev de russiske krigsfanger meget populære og omtales med varme og interesse endnu efter to generationers forløb. »De var arbejdsomme, muntre og vellidte. Vi var vist alle meget glade for vore russere. Mange var analfabeter, men bestille noget både kunne og ville de, og det var en fornøjelse at se deres glæde over vores spartanske krigskost.«

En soldaterkone fra samme sogn giver en tilsvarende karakteristik og fremhæver russernes godmodighed og arbejdsvillighed. »Selvom mange koner gik alene på gårdene, var der vist ingen, som var ræd for deres russere.« (4).

Sproglige vanskeligheder kunne opstå, men hurtigt lærte de fleste at klare sig med små brokker på tysk. Følgende beretning fra Bjolderup sogn v. Tinglev er typisk:

». . . Efterhånden blev det småt med arbejdskraften, men så fik vi 22 russiske krigsfanger til byen. Jeg fik 2, og et par mere trofaste karle har jeg ikke kendt. Men de havde det også godt. De skulle spise for sig selv, måtte ikke få det samme som vi, men jeg lod ganske rolig russerne spise ved vort bord, og det så meget de orkede. »Deutsch Baur nicht gut. Dania Bauer gut!« sagde de. »Krieg Kaput dann Deutsch Kaput!«, »Ja,« svarede jeg. »Deutsch Kaput!« således nåede vi til forståelse. Vi måtte ellers ikke tale med russerne ud over hvad arbejdet nødvendiggjorde.« (5).

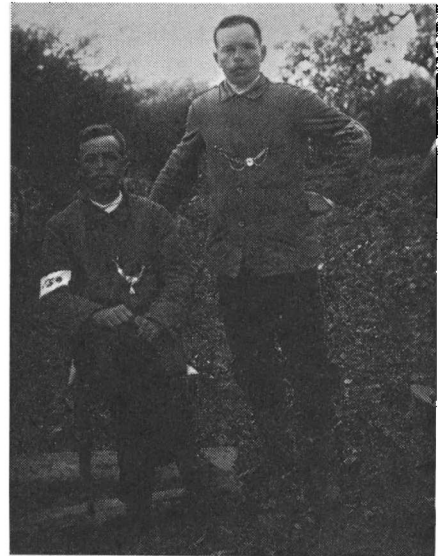
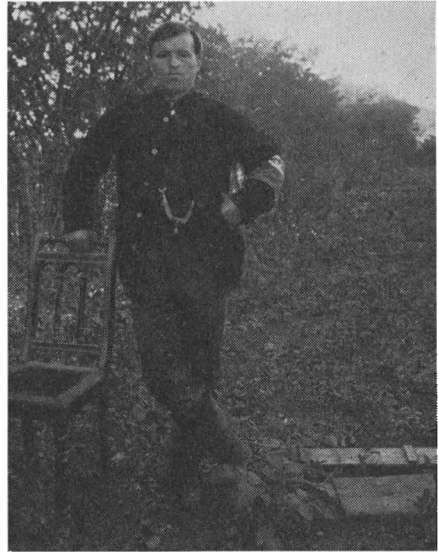
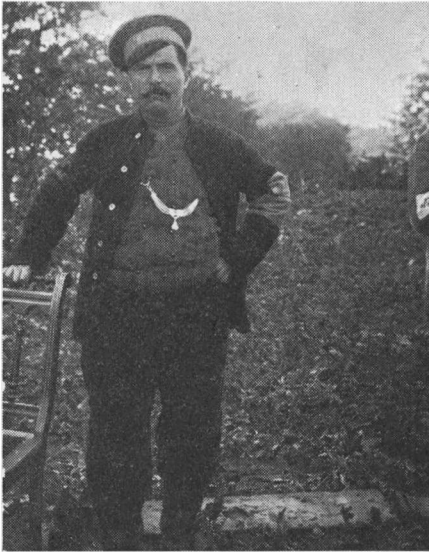
Fra Øster Lindet siges med en vis bitterhed:

». . . Det er vist kun meget få, som er blevet forulempet af de russere, de har haft, skønt der næsten ingen voksne mænd var hjemme. Til tider var der mere grund til at være bange for den tyske vagtmand, der jævnlige skiftede. Vi havde en, som stjal æggene i hønsehuset og i det hele taget var meget ubehagelig. Russerne derimod tog aldrig noget, men var altid taknemmelige, når man kunne hjælpe dem til rette.« (6).

En tidligere vagtmand giver til gengæld sin karakteristiske af de forskellige nationaliteter af krigsfanger. Han arbejdede med organiseringen af baraklejre og enkeltvis indkvartering i Sønderborg Amt 1915–18: »Englænderne var i aviser fremstillede som løgnere, men de viste sig at lægge stor vægt på at være gentlemen og kavallerer; ærlige, men dovne var de . . . Hvis de fik besked om at bestille mere, svarede de »To-morrow, to-morrow«. Russerne var det folkefærd, som beretteren bedst kunne lide. De var arbejdsomme og dygtige, »bedre end de fleste af os«. Engang blev en af russerne spurgt, hvorfor han fandt tyskerne så dumme. Svaret lød: »Når en germanski er 70, har han ikke opdaget, at regeringen holder ham for nar. Det ved dog enhver russisk dreng på 12 år.« Det var de russiske krigsfanger, som var med til at åbne beretterens øjne for, hvad krigen i grunden indebar. Russerne sagde ofte: »Vodno (krig) er for officerer, der gerne vil gå med medaljer, ikke for vi jævne folk, der gerne vil gå med alle vore lemmer.« (7).

Fra Felsted sogn berettes:

»Krigsfangerne spiste sammen i borgerstuen med familien. Af og til kom opsynsmanden for at se efter, om alting gik ret til. Engang da der var kommet en ny opsynsmand, var det nær gået galt, da han opdagede, at krigsfangerne hos os havde »Familien-Anschluss«, der blev stor opstandelse. Det var forbudt, at fangerne spiste med de øvrige folk, og han ville, at de omgående blev fjernet fra gården. Min far ordnede den sag. Fangerne fik lov til at blive til stor glæde for alle parter. Min lillebror døde i 1918 af meningitis. Den

Russiske krigsfanger fra Mjels på Nordals. De er efter tur fotograferet med samme urkæde. Prisen for fotografier var efter angivelserne ca. 1 mark og overkommelig for alle krigsfanger, da de foruden kost og logi fik 30 pfennig pr. dag. De mange efterladte billeder af krigsfanger i hjem over hele landsdelen vidner om billedernes prisbillighed og yndest. I reglen kom en fotograf fra nærmeste købstad ud i landsbyen på bestilling og fotograferede både gruppebilleder med vagtmand + fanger og enkeltbilleder af fangerne.

dag min bror blev begravet, fik Ofik lov at køre rustvognen. Tårerne randt ned i hans skæg, da han kørte fra gården med den lille dreng.« (8).

Krigsfanger hos tysksindede arbejdsgivere

Disse beretninger fra større og mindre ejendomme viser jo et ret ligefremt forhold mellem krigsfanger og arbejdsgiver. Men dette gjaldt ikke overalt. På de store proprietærgårde og de preussisk ejede domænegårde blev fangerne behandlet noget anderledes. Flere meddelere har fremhævet denne forskel i vendinger som disse om forholdene på Als: »De russiske krigsfanger havde det dårligt en del steder. De fik ikke lov at spise med familien og karlene i stuen, men fik noget hundæde serveret på en bakke i forstuen, i visse tilfælde udenfor bryggersdøren. Mange af dem måtte sove i stalden som kreaturer. Det var de tysksindede, som behandlede kejserens fjender på den måde.«

Fra Hovslund fortælles nogenlunde det samme:

»Det lyder ikke pænt i disse fællesmarkedstider at snakke om dansk eller tysk. Men det var nu sådan, at krigsfangerne havde det forskelligt alt efter familiens sindelag. De tysksindede holdt sig til kostreglementet for fanger, medens vi andre var vant til at luske os om ved den slags på bedste måde.« (9).

En logisk forklaring på dette ligger i den simple kendsgerning, at krigsfangerne for den tysksindede befolkning var repræsentanter for fjenden, medens den danske indstilling udtrykkes således: »Russerne var tvunget ud i det, ligesom vi var, og præcis lige så uskyldige!« (Sønderborg-egnen).

I erindringsbogen: »De fire onde år« fortæller Ingeborg Refslund Thomsen: For landmændenes hustruer gjaldt det om at få fat på russerne. Når fangerne blev fordelt, kiggede de efter flagstangen, de ville klogeligt helst ind, hvor der ingen flagstænger var; men efter revolutionen (den tyske i 1918), da så mange flygtede til Danmark og man spurgte dem: »Hvordan kom I dog over?« svarede de ofte: »Vi holdt os i nærheden af de gårde og huse, der havde en ny flagstang.« (10).

Om denne forskel i behandlingen af krigsfanger fortælles fra Åbenrå-egnen:

»Forklaringen på at hjemmetyskerne skulle have behandlet fangerne mere efter de fra fangelejr givne retningslinier kan have flere årsager. Mange hjemmetyskere var forpagtere eller ejere af større gårde og havde derfor ofte flere evt. mange fanger og vagtmanden var derfor også indlogeret på stedet, i sådan et tilfælde måtte forskrifterne overholdes, og det var jo også en økonomisk fordel. Fangerne var jo tyskers fjender og kunne derfor ikke tilkomme bedre forplejning end den tyske befolkning i byerne.« (11).

Krigsfangernes forhold på de preussiske domænegårde og tyskejede godser

fremgår også af kildematerialet. I reglen var behandlingen noget mere efter forskrifterne her end på bøndergårdene. Fra domænegården Rønhave fortæller forvalteren: »I marts 1915 fik vi 10 russere lige fra fangelejren. De var så udsultede, så de hverken havde lyst eller kraft til at arbejde, men måtte heller ikke få den mad, de kunne spise, så det gik kun langsomt frem. Min frokostpakke fik de på skift hver dag. De var mest bønder hjemmefra, men de var både flinke og dygtige. To af dem lavede mig hver et par lange læderstøvler. Læderet fik jeg i Sønderborg under hånden. Jeg bad hr. X (domænebestyrelsen) flere gange, om de ikke måtte få noget mere mad. »Hvad tror De vore fanger får i Rusland?«, sagde han; men jeg fik pigerne til at stikke dem en pakke (mad), når de kunne se deres snit dertil.« (12).

Den markante forskel i fæstebondens forhold og livegenskabets udbredelse i hertugdømmerne Slesvig og Holsten synes endnu at spores i behandlingen af krigsfanger under første verdenskrig. De russiske krigsfanger var klar over denne forskel. En russer, der havde været ét år på en gård i Bramstedlund, blev i 1917 forflyttet til Kiel, »han græd som et barn, da han skulle afsted. Det gik også ham dårligt derovre, og han sultede meget.« (13).

En mand fra Egersund fortæller, at han som fangevogter i 1917 havde opsyn med krigsfanger af forskellige nationaliteter på godset ved Osterråde i Holsten. Russerne var her meget underernærede, udmattede og derfor sløvere til arbejdet end franskmændene og englænderne, der kunne opretholde livet på levnedsmidler sendt fra hjemlandet. Samme fangevogter oplevede at pløje med 10 russere spændt for ploven i efteråret 1917. (14).

Der er et spring fra disse forhold og til Gammelgård på Als, som ejedes af en westfalsk baron og bestyredes af en nordslesviger. Her var der i 1915 30 russere + 2 vagtmænd. Der var et godt og venligt forhold mellem forpagter, forvalter, mejerist og krigsfangerne, som drev gården. Det var enkelte kirgisere, ellers mest ukrainere og folk fra Sibirien. »Vi fik som i et dyp, og det var håbløst for vagtmændene at kontrollere noget.« Kun én gang var der uroligheder. En aften troppede alle krigsfanger op foran hoveddøren i en broget forsamling, nogle kom i civilt og andre i militært antræk. De to vagtmænd ledsagede fangerne, som stillede krav om selv at tilberede kosten, fordi den hidtidige kost havde været for dårlig. Godsforvalteren svarede: »I er ikke de eneste fanger i verden. Tror I ikke, at vore fanger i Rusland gerne vil med hjem? Alle unge mænd fra vore egne er i krig, fangenskab eller faldne. Skal vi ikke være enige om at ønske krigens afslutning så hurtigt som muligt og ellers komme godt ud af det? Råvarerne til kosten må I gerne få, så kan I selv tilberede den.« Dette svar gjorde indtryk på fangerne. De gik stiltfærdigt hjem igen og lavede herefter selv kosten, og der var ikke mere vrøvl med dem. (15).

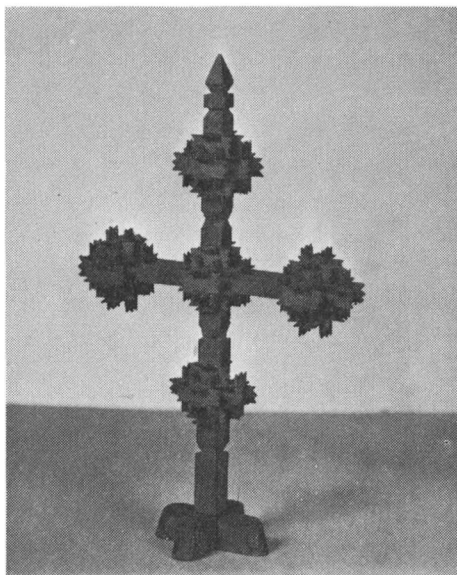
Fangernes fritid

Almindeligvis arbejdedes 10 timer pr. dag ugens 6 dage. Søndagen var fridag i industrien, mens krigsfanger i landbruget skulle passe dyrene som altid. Fritidsarbejder omtales kun i forbindelse med de russiske krigsfanger, som for de flestes vedkommende var fra et nogenlunde selvforsynende samfund med endnu levende traditioner for husflid og bierhverv. I beretningerne omtales disse fritidssysler: »Russerne i Kær på Als reparerede selv deres tøj omhyggeligt, og et par af dem kunne lave fodtøj.« I Miang samledes de foran vaskehuset, hvor de sov, og her spillede de på harmonika og sang til fornøjelse for landsbyens beboere. Ved Skodborg lige syd for Kongeåen lavede en russer en uro af fuglefjer som gave til sin madmor. På Gammelgård på Midtals lavede russerne 2 balalajkaer, og de 16 fanger gav underholdning til glæde for både forpagter og forvalter. Arrestbestyrerens kone i Broager gjorde alt, hvad hun kunne for at lette straffen for de krigsfanger, der blev idømt mørk arrest i weekenden for flugtforsøg. Hun belønnedes med støttepinde til alle husets potteplanter. Pindene var prydet med fugle foroven. Drengene i Broager samlede alle slags glasskår til russerne, der lavede forskellige glasmosaik-arbejder af dem. Også i Dybbøl sogn lavedes glasmosaik f. eks. til indramning af fotografier, som russerne var stolte af. Mange steder i Sønderjylland har russerne lavet uroer i form af fugle med vinger lavet af spån. En del fremhæver også ringe lavet af aluminium med en plade til indgravering af navn. I Helleved blev der lavet træskærerarbejder, især fugleuroer, og lune sommeraftener samledes alle udendørs under lindetræer, hvor russerne underholdt med deres hjemlands sange og danse, deriblandt kosakdanse. Musikken leveredes af en harmonika, lånt af fyrbøderen i mejeriet. Krigsfangerne i Ullerup på Sundeved var ret alsidige. De kunne slå reb og lave træskærerarbejder, og desuden fremstillede de urkæder af hestehår. Træskærerarbejderne foræredes bort, mens urkæderne solgtes omkring i sognet. Det er værd at huske i denne forbindelse, at netop Als og Sundeved har tradition for lokale hårarbejder, og befolkningen i forvejen har kendt til urkæder og smykker fremstillet af hår.

I Hovslund samledes russerne og fordrev tiden med sang og harmonikaspil. Ind i mellem blev der skåret sprællemænd, fugle og andre pynteting i træ. I Harris ved Tinglev blev der også fremstillet urkæder af hestehår, men disse tjente kun som gaver til russernes værtsfamilier ligesom figurer af kohorn og forskellige træarbejder. »I Brandsbøl ved Nordborg kunne russerne gribes af hjemve og synge ejendommelige tungsindige sange om aftenen udenfor barakkerne. En lille violinist og sanger værnede de andre om ved at tale med bonden om at skåne ham for hårdt arbejde, således at han ikke fik ødelagt sine hænder.« (16). Der omtales overhovedet ikke fritidsarbejder i forbindelse med andre nationaliteter som belgiere, franskmænd, englændere eller rumænere.

Mange meddelere fremhæver, at russerne gjorde en del ud af at markere søndagen. De fleste havde en beklædningsdel, der kun anvendtes denne dag, og lørdagsbadet holdtes i hævd. Krigsfanger, som havde deltaget i den russisk-japanske krig, gik med deres store medaljer om søndagen. Andre havde et par søndagsstøvler, et guldur, en fin kasket eller noget helt fjerde til at markere helligdagen med.

Kors fremstillet af birketræ med indlagte tørrede ærter. Afskedsgave fra russisk krigsfange til hans værtsfamilie på Sundeved.

Selvom der i spørgelisten var et særligt spørgsmål om religionsudøvelse, er der kun kommet få oplysninger. Ydre fromheds-tegn synes ikke hyppige; kun enkelte meddelere fremhæver, at deres krigsfanger (russere) aldrig begyndte et måltid uden at korse sig for panden og brystet. En del russere havde dog, hvad der betegnes som en »Mutter Maria«. Det var enten en lille ikon på væggen eller en medaljon om halsen.

På Gammelgård på Als fik de 16 russiske krigsfanger fri 2 dage til at fejre julen, som på grund af kalenderforskel først fejres 10. januar. Men der kendes intet til græsk-katolske gudstjenester. (Derimod afholdtes der romersk-katolske gudstjenester for de polske landarbejdere én gang mdl. på Vollerup Kro).

Social integration

Det meget store antal krigsfanger har kun efterladt ringe spor i den nordslesvigske befolkning. Næsten alle valgte at rejse til hjemlandet hurtigst muligt, og der er ingen vidnesbyrd om englændere, belgiere, franskmænd, italienere

eller rumænere, som valgte at blive i Nordslesvig. Der er heller ingen oplysninger om ægteskab eller kærlighedsforhold mellem nordslesvigske piger og fanger af disse nationaliteter, men dette kan naturligvis bero på materialets ufuldkommenhed. I en periode med stort underskud af mænd i alderen 18–35 samt en noget løsere moralnorm må der næsten uundgåeligt have været et vist samkvem med de mange krigsfanger på tværs af alle regler. Der er nogle beretninger om forbindelser mellem nordslesvigske kvinder og russiske krigsfanger:

I Sønderborg fortaltes i 1916, at nogle af landmandskonerne gik og sang:

»Lieber Mann, bleibt du in Flandern
hier zu Hause liebt mir ein andern.« (17).

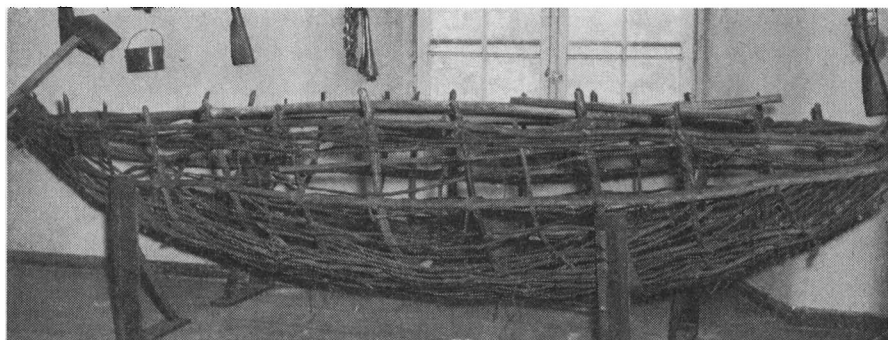
Og det fortaltes med et smil i Åbenrå samme år, at nu var den første russer født på Als.

Enkelte russere giftede sig med nordslesvigske kvinder og bosatte sig i landsdelen. De havde besvær med at lære dansk og levede meget spartansk – endnu efter at være blevet danske folkepensionister. Generelt fremhæves de for flid og dygtighed. Typisk er beretningen om Karitonof. Han giftede sig i 1919 med en polsk teglværksarbejderske fra Egersund. De bosatte sig på Broagerland og kunne i slutningen af 1920'erne købe en mindre landejendom her på ca. 20 tdr. land. Da Karitonof blev jordejer, gik han over til kun at omtale sig selv i 3. person som »greven«. Normalt ville det have udleveret en lille gårdmand til latteren – men dette blev ikke tilfældet. En mand fra Broagerland forklarede, at man antog, at fæstevæsenet var så udbredt i Rusland, at de fleste jordejere nok kaldte sig for grever. Desuden var der respekt om Karitonofs flid og sparsommelighed. (18).

Generelt kan det siges, at russerne blev integrerede i det danske samfund i den udstrækning, som de selv ønskede. De fleste søgte først dansk statsborgerskab efter opfordring fra de lokale myndigheder efter anden verdenskrig.

Sammenfatning

Som konklusion kan siges, at det nordslesvigske bondesamfund i en svær nødsituation klarede en usædvanlig stor mængde fremmedarbejdere uden nævneværdige sammenstød eller tendenser til racisme. Men kan vi heraf uddrage nogle almene betragtninger, som kan hjælpe os ved løsningen af de fremmedarbejderproblemer som vi har i dag? Det er sværere at afgøre, da der var en række specielle forudsætninger i Nordslesvig. Krigsfangernes arbejdskraft oplevedes af den lokale befolkning ikke blot som en forudsætning, men som *en helt nødvendig betingelse for opretholdelsen af landbrugsproduktionen*. Herved blev en række traditionelle barrierer nedbrudt, og de fremmedes arbejdskraft blev modtaget med taknemmelighed. Disse forudsætninger er ikke

Båd fremstillet af russiske krigsfanger, som flygtede fra Als til Ærø. Mange valgte efter oktoberrevolutionen at flygte hjem via Danmark i stedet for at vente på krigens afslutning. Museet på Sønderborg Slot.

til stede i dagens Danmark, hvor den enkelte arbejder tværtimod kan føle frygten for, at fremmedarbejderens tilstedeværelse forøger arbejdsstyrken så meget, at det får konsekvenser i form af mindre lønglidning.

Den vigtigste erfaring, som kan udtrages af de ca. 40 beretninger, kan derimod muligvis overføres på nutidige forhold: Det var ikke den nation, som stod nordslesvigerne nærmest med hensyn til sprog og religion, der blev bedst accepteret og integreret. Det blev de græsk-katolske, slavisk-talende russere, som for en stor dels vedkommende var analfabeter, der blev de populære fremmedarbejdere, og det er netop denne gruppe, som endnu i dag huskes og omtales med interesse og varme.

Forklaringen herpå ligger i to forhold. I den særlige nødsituation kom erhvervsmæssig lighed til at betyde mere end sprogligt eller religiøst slægtskab. De fleste russere var landbrugere. De havde været slettebønder i et slettelandskab. De var vant til at omgås husdyr og arbejde hårdt i markerne. Dette forstod nordslesvigerne at værdsætte i en periode, hvor størstedelen af befolkningen i riget sultede, og alle fødevarerproducenter var undergivet skrappe restriktioner.

Der var imidlertid også en del håndværkere blandt de russiske krigsfanger, snedkere, skomagere, glaspustere, slagtere og skræddere. Der er *ikke* konstateret nogen forskel på de russiske håndværkere og de russiske bønders popularitet. Derfor kan befolkningens gode forhold til de russiske krigsfanger ikke blot forklares med den erhvervsmæssige lighed. Flere meddelere har forsøgt at forklare russernes popularitet med vendinger som: »De andre (nationaliteter I. A.) var så fremmede, men russerne, de lignede jo os.« »Russerne var vi så glade for, fordi de mindede os om os selv, da vi var yngre. De kunne blive tossede eller blive så glade, så glade. De knoklede løs i marken og spillede

harmonika, så de svedte. Sådan har befolkningen nok også været her i Nordslesvig, før alle de krige, sprogekamp og alle industrierne i byerne.« Eller som en meddeler udtrykker det enkelt: »Russerne, de var som os selv.« (19).

Disse udtalelser går ikke blot på den materielle lighed, men også på en mere udefinerlig samklang mellem de to nationaliteter. Der var imidlertid ikke i spørgelisten noget specielt spørgsmål om karakteristik af de enkelte nationaliteter, og det er derfor umuligt at sige, hvor udbredt denne fornemmelse af overensstemmelse har været.

Den vigtigste grund til russernes popularitet var sikkert deres egen tilfredshed. Mange arbejdsgivere fremhæver, at de russiske krigsfanger var meget trofaste og meget glade for at være hos dem. Der er nok sket en vis »afsmitning« af denne positive indstilling fra fremmedarbejdere til arbejdsgivere, men vigtigt er det især, at russernes *forventninger* til tvangsarbejdet og arbejdsmiljøet var meget små. Flere russere har fremhævet, at de under rejsen fra fangelejrene var forberedt på noget endnu værre, og derfor blev de glædeligt overraskede. Russerne kom fra et land med livegenskab og vilkårligt despotisk styre. De havde oplevet zardømmets undergang i den håbløse krig. Fra de overfyldte østpøssiske fangelejre kom de nu til det ikke-udsultede Nordslesvig. Her var arbejde af rimelig sværhedsgrad og tilstrækkelig føde plus en omend beskeden dagløn.

Derimod synes både franskmænd, belgiere og englændere at have været klar over deres rettigheder i henhold til Haag-konventionen, og disse nationer var derfor ikke særlig taknemmelige over at udføre arbejde til en betaling, der var i strid med de internationale aftaler ligesom deres indkvarteringsforhold var det. Ironisk er det på sin vis, at Haag-aftalerne om krigsfangerens behandling var et resultat af zar Nicolaj II's initiativer, og netop de russiske krigsfanger var helt uvidende om deres rettigheder. (20).

Den eneste nyere danske fremmed- eller gæstearbejderundersøgelse »Gæstearbejder i København« viser, at gæstearbejdernes tilfredshed i høj grad bestemmes af deres forventninger til værtslandet. Dette bekræfter til fulde forholdene i Nordslesvig. Desuden viser den omtalte undersøgelse en vis sammenhæng mellem at tale dagligt sammen med og at have et positivt forhold til fremmedarbejderne. Også dette kan overføres til Nordslesvig og hverken her eller i GIK-undersøgelsen er der fundet nogen sammenhæng mellem positiv holdning til gæstearbejderne og kendskab til deres sprog. (21).

Undersøgelsen bygger på optegnelser indsamlet for Museet på Sønderborg Slot 1972-73. Materialet omfatter ca. 40 besvarelser af Museets spørgeliste om krigsfanger. 1-2 Opt. nr. 416. 3 Opt. nr. 408. 4 Opt. nr. 412. 5 Opt. nr. 442. 6 De fire onde Aar, 1933, red. af Svend Thorsen og Ingeborg Refslund Thomsen. 7 Opt. nr. H60.

8 Opt. nr. 431. 9 Opt. nr. 418. 10 De fire onde Aar, 1933, p. 104. 11 Opt. nr. 437. 12 Opt. nr. 404. 13 Opt. nr. 425. 14 Opt. nr. 426. 15 Opt. nr. 409. 16 Opt. nr. 433. 17 Opt. nr. H60. 18 Opt. nr. 413. 19 Opt. nr. 444. 20 Vdr. Haagaftalerne: Traktatens fulde tekst på fransk findes i »Danmarks Traktater med fremmede Magter efter 1814«. Kbhvn. 1939. 21 Gæstearbejder i København, Kbhvn. 1970, udgivet af Mellemfolkeligt Samvirke.

Summary

Prisoners of War Used as Foreign Labour Processes of assimilation in North Schleswig 1914-1919

In 1914 Southern Jutland was part of the German Empire. The outbreak of the First World War led to the conscription of a large part of the male population of the area. There was an acute industrial labour shortage, and an even worse shortage of manpower for agriculture. The German authorities therefore attempted to convert as many prisoners of war as possible to civilian labour. English, French and Belgian prisoners were primarily sent to the industrial centres, while the Russian prisoners were sent for the most part to agricultural areas such as Schleswig and Holstein. These Slavic-speaking Greek Orthodox prisoners of war, many of whom were illiterates, were accepted by the people of North Schleswig, and achieved great popularity as workers. In most places the prisoners were treated as part of the family, despite the German prohibition and heavy fines for such treatment of them. There was, however, a typical difference in the treatment of these prisoners, depending on whether the home they were quartered in was German or Danish; the Danish families felt a sense of fellowship with the prisoners against the German authorities, whereas the German families saw the prisoners as representatives of their country's enemies, and treated them as such.

In several villages, English, French and Italian prisoners of war were tried first, and later Russians. There is no doubt as to which nationality the people of North Schleswig felt closest to: the Russians were preferred by everyone. The reasons for this must be sought in several existing conditions. First of all, the Russians, just like the people of North Schleswig, were plains-farmers. They were considered as a necessity by the local people, if only a part of the agricultural production was to be maintained in a time of food shortage. The Russians' expectations of the work they were to do were not high, so they experienced it as a great relief from crowded, starving, prison camps in East Prussia. The prisoners of war from the other countries knew about the Haag agreements of 1899 and 1910, so they were not particularly grateful for being put to forced labour for a wage that was contrary to the international agreements about the treatment of prisoners of war.

The least popular prisoners were the English. They were described as unwilling workers, supercilious in their treatment of the local people and of their fellow prisoners. The Englishmen purposely abstracted themselves from communality with others, and would for example keep their packages from home to themselves entirely. If foreign workers have access to goods which are otherwise scarce, there seems to be no chance of their being accepted.

The many photographs of Russian war prisoners still extant and the Russian pieces of handicraft given to the population as gifts demonstrate the close and direct relationship in spite of great differences in language and religion.

Inge Adriansen; museums­pædagog.
Museet på Sønderborg Slot.
DK - 6400 Sønderborg.